

З ІСТОРІЇ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (XIX – початок XX століття)

У даній статті зроблена спроба виокремити особливості організаційно методичної діяльності Харківського університету у XIX – на початку XX століття.

Ключові слова. Харківський університет, педагогічний інститут, педагогічна освіта.

В данной статье сделана попытка выделить особенности организационно-методической деятельности Харьковского университета в XIX – начале XX века.

Ключевые слова. Харьковский университет, педагогический институт, педагогическое образование.

In given article attempt to allocate feature of organizational-methodical activity of the Kharkov university in the XIX – th and the beginning of the XX-th century.

Key words: The Kharkov university, pedagogical institute, a pedagogical education.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Виникнення перших вітчизняних університетів було обумовлено прогресивними змінами в соціально-економічному житті суспільства, розвитком продуктивних сил, формуванням капіталістичних відносин, зростаючою потребою у фахівцях для різних областей знань. У зазначену історичну епоху пріоритетними стають національно-культурні інтереси українців. Важливими осередками й разом з тим впливовими факторами процесів інтелектуальної модернізації й створення національних культур сучасного типу були університети.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історію університетської освіти в Україні вивчали такі дослідники як: Г. Грушевський, М. Владимирський-Буданов, В. Шульгін, В. Іконніков, С. Гогоцький, П. Капниста, А. Маркевич, М. Ланге й інші, які розглядали деякі аспекти діяльності різних типів навчальних закладів, у тому числі й вищих, але цілісного дослідження саме організаційно-методичної діяльності вищих навчальних закладів України у зазначений період зроблено не було, тому у даній статті спробуємо

виокремити особливості організаційно-методичної діяльності Харківського університету і, у подальшому, провести порівняльний аналіз діяльності вищих навчальних закладів України XIX – початку XX століття.

Мета статті – виявити особливості організаційно-методичної діяльності Харківського університету в XIX – початку XX століття.

Результати дослідження. З початком XIX сторіччя історія вищої освіти в Україні, у тому числі й педагогічного, стає тісно пов'язаною з історією університетів, які, маючи у своєму складі училищні комітети, протягом тривалого часу визначали напрям діяльності всіх навчальних закладів у своєму навчальному окрузі. Університети України в XIX – початку XX століття були не тільки освітніми установами, а й науковими, просвітницькими центрами.

Перша реформа вищої освіти була пов'язана зі зміною політичної влади. У вересні 1802 р. з ініціативи імператора Олександра I було створено вісім міністерств, серед яких і міністерство народної освіти. Йому підпорядковувалось Головне управління училищ, Академія наук, університети, школи, бібліотеки, друкарні, музеї, архіви та ін. Міністром освіти був призначений граф П. Завадовський, а керівником Головного управління – В. Каразін [2].

Наступним кроком реформ, здійснених самодержавством у галузі освіти, була розробка відповідно до західноєвропейських зразків «Уставу навчальних закладів, підпорядкованих університетам» (1804 р.). У ньому були визначені мета й завдання нових типів навчальних закладів, до яких були віднесені: університети, гімназії, повітові й парафіяльні училища. 5 листопада 1804 року були затверджені устави для Московського, Казанського й Харківського університетів. Всі три університетських устави були схожі між собою, однак сам факт існування уставу для кожного університету свідчив про прагнення влади надати кожному університету можливість розвиватися самостійно відповідно до місцевих вимог і особливостей [3].

Відповідно до Уставу 1804 р. університет складався із чотирьох факультетів (відділень): моральних і політичних наук; фізичних і математичних наук; медичних наук; словесних наук [1].

Відповідно до плану освітньої реформи, у межах Російської імперії створювались шість навчальних округів (Московський, Петербурзький, Казанський, Харківський, Виленський і Дерптський), піклувальниками яких стали члени Головного правління училищ. Центром кожного навчального округу вважався університет, що поєднував функції вищої навчально-наукового закладу й навчально-адміністративного органу [1].

Конкретні організаційно-практичні кроки в становленні університетської освіти Імперського періоду безпосередньо пов'язані з початком навчальної діяльності Харківського університету – першого університету на території Східної України. Незважаючи на те, що указ про його створення був підписаний імператором Олександром I 24 січня 1803 р., офіційною датою Харківського університету дослідники вважають 17 січня 1805 р. [2].

Слід зазначити, що відкриття Харківського університету було обумовлено такими причинами: по-перше, наприкінці XVIII ст. Україна займала одне з перших місць по кількості освіченого населення в Росії; по-друге, Харків займав дуже зручне в економічних відносинах місце. Він був зв'язаний торговельними інтересами з Великоросією, Малоросією, Доном, Кримом, Польщею й Західною Європою. При цьому місто відіграло роль посередника між Московським промисловим округом і півднем країни. Все це сприяло обміну не тільки товарами, а й знаннями; по-третє, у Харкові працювали провідні вчені з різних галузей науки.

Відповідно до уставу 1804 р. Харківському університету були підпорядковані навчальні заклади на всьому освітньому просторі південної Росії. Всі зміни, пов'язані зі змістом і спрямованістю навчання, складом учителів середніх і нижчих навчальних закладів безпосередньо визначалися університетом [1].

Вивчення матеріалів історико-педагогічного характеру дозволяє стверджувати, що протягом перших 30 років своєї діяльності Харківський університет був центральним освітнім закладом Лівобережної України, істотно впливаючи на розвиток середньої освіти в цьому регіоні. Лише в 1805 – 1806 р. університетом у навчальному окрузі було відкрито 3 гімназії, 10 повітових, 16

парафіяльних училищ і 5 приватних пансіонів. Якщо, наприклад, в 1805 р. у гімназіях і училищах Харківського навчального округу нараховувалося 3967 учнів, то в 1814 р. – уже 7190. З 1806 по 1815 рік Харківським університетом було призначено в гімназії Слобожанщини на посаду вчителів 47 своїх вихованців [2].

Потрібно підкреслити, що здійснення керівництва середніми й нижчими школами в навчальних округах, які перебували на величезній території Російської імперії, було однією з важливих тенденцій становлення університетської педагогічної освіти в імперську добу. Університет взяв на себе методичне керівництво педагогічним процесом у навчальних закладах, які діяли в межах навчального округу. За даними дослідника Д. Багалія, за 9 років діяльності Харківського університету кількість шкіл збільшилась більш ніж у 3,3 рази. У середньому, щорічно відкривалося по 16 шкіл, тобто в 7 разів більше, ніж до відкриття університету. У 1884 р. у Харківському навчальному окрузі вже нараховувалося 250 навчальних закладів: 13 гімназій, 95 повітових училищ, 142 парафіяльні школи. У них училося 11269 учнів [2].

Професор І.Срезневський, вказуючи на заслуги Харківського університету в поширенні педагогічної освіти в Україні, у виступі, проголошеному 30 серпня 1843 р., відзначав: “Більш ніж чверть сторіччя університет був єдиним центром вищої освіти для всього півдня Росії”.

Ще одна особливість розвитку університетської педагогічної освіти у ХІХ ст. пов'язана з підготовкою педагогічних кадрів для мережі середніх навчальних закладів, яка швидко зростала.

Як свідчать історико-педагогічні публікації, підготовка викладацького персоналу для середньої школи вважалася для університетів Російської імперії завданням величезного державного значення. Слід зазначити, що початок становлення в Росії й Лівобережній Україні вищої педагогічної освіти спонукував громадськість до активного обговорення проблем доцільності спеціальної підготовки вчителів. У процесі науково-педагогічних дискусій виділялося три точки зору:

- підготовка майбутніх учителів не має особливого значення. Якщо студент одержав під час навчання в університеті ґрунтовні й широкі знання, то йому досить зовсім небагато часу для ознайомлення із кращими методами викладання в гімназії, для того щоб виробити власну дидактичну практику;

- студенти університету одержують більш-менш достатні для вчителя гімназії наукові знання. Але для того, щоб бути професійно підготовленим учителем, потрібно крім знань ще й уміння використати ці знання на практиці, а для цього потрібно опанувати прогресивними методами викладання й умінням застосовувати їх до різних вікових категорій і рівня розвитку гімназистів;

- викладацька діяльність учителя, його педагогічні знання мають особливе значення, але студентам не потрібні спеціальні лекції з педагогіки, вони можуть вивчати їх по книгах, а власні заняття дозволять засвоїти всі правила педагогіки [3].

Зазначені альтернативні точки зору на місце й роль університетської педагогічної освіти було враховано при відкритті педагогічних інститутів, покликаних служити “розсадниками викладачів середніх шкіл”.

Вивчення різноманітних досліджень дозволило зробити висновок про те, що саме в педагогічних інститутах, які підпорядковувались університетам, здійснювалася підготовка вчителів для середніх навчальних закладів України першої половини XIX ст.

Укажемо, що педагогічний інститут було відкрито при Харківському університеті як його структурний підрозділ на початку 1811 року відповідно § 7 університетського уставу 1804 р. основне його завдання складалося в підготовці вчителів для гімназій і училищ зі студентів університету, які пройшли повний курс університетського навчання [1].

Першим директором педагогічного інституту, створеного при Харківському університеті, став професор Х. Роммель, що виконував відповідні функції за сумісництвом [2]. Під його керівництвом студенти педагогічного інституту, крім лекційних курсів з педагогіки й дидактики, відвідували практичні заняття з педагогіки, писали здобутки й розповіді на педагогічні

теми, читали пробні лекції, а також під керівництвом професорів університету проводили уроки в середніх навчальних закладах.

Навчаючись в інституті, студенти разом із загальною освітою одержували поглиблену науково-педагогічну й спеціально-методичну підготовку відповідно до обраної спеціальності. У навчально-виховний процес Харківського університету й створеного при ньому педагогічного інституту впроваджувалися елементи теоретичної (лекційні курси із загальної педагогіки, дидактики, історії педагогіки, теорії викладання спеціальних методик) і практичної (педагогічна практика студентів у гімназіях і повітових училищах) і загальнопедагогічної підготовки. Випускники інституту одержували ступінь старшого або молодшого викладача гімназії. Кращі студенти залучалися для підготовки до викладання у вищих навчальних закладах [2].

У 1815 році професор Х. Роммель залишив Харків і з цього часу з 20-х років початку ХІХ ст. будь-яка інформація про діяльність педагогічного інституту відсутня. Вивчені нами архівні матеріали свідчать, що педагогічний інститут при Харківському університеті згодом занепав за невідомими причинами, а його вихованці одержали право відвідувати університетські лекції на рівних умовах з усіма студентами класичного університету.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що Харківський університет був одним із провідних вищих навчальних закладів зазначеного періоду, організаційно – методична діяльність якого була побудована у відповідності до західноєвропейського зразку; структура Харківського університету визначалась Уставом 1804 року і складалась з чотирьох факультетів; Харківському університету підпорядковувались усі навчальні заклади півдня Росії, що вносило чималі труднощі у процес контролю й керування усіма підпорядкованими навчальними закладами; діяльність Харківського університету була направлена на підготовку, переважно, викладачів для середніх навчальних закладів.

Література

1. Полякова Н.В. Образование в России в первой половине ХІХ века // Социально-гуманитарные знания / Н.В. Полякова. – 1999. – № 2. – С. 147 – 163.

2. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / Інститут історії України / О. Реєнт. – К., 2003. – 340 с.
3. Университеты // ЖМНП. – 1869. – Ч. 138. – С. 288-296.